

Ανοικτή Πρόσβαση στη γνώση: το μέλλον της επιστημονικής επικοινωνίας

Μαργαρίτης Προέδρου

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ)

Τμήμα Εκδόσεων & Προώθησης Προϊόντων

Οι νέες μορφές οργάνωσης και διάθεσης της γνώσης στο Διαδίκτυο, που επιτρέπουν την ταχύτατη διακίνηση των επιστημονικών δημοσιεύσεων, την αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων και την αποτελεσματικότερη επικοινωνία των επιστημόνων, παρουσιάστηκαν στο Διεθνές Συνέδριο "Υποδομές Ανοικτής Πρόσβασης: το Μέλλον της Επιστημονικής Επικοινωνίας" που διοργάνωσε το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ) στις 15 και 16 Δεκεμβρίου 2008 στην Αθήνα, στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Περισσότεροι από 300 πανεπιστημιακοί, ερευνητές, εκπρόσωποι βιβλιοθηκών, επιχειρήσεων και δημόσιων φορέων ενημερώθηκαν για τις τελευταίες εξελίξεις σχετικά με τα Ηλεκτρονικά Αποθετήρια και τα Επιστημονικά Περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης διεθνώς, καθώς και για τις υποδομές Ανοικτής Πρόσβασης που αναπτύσσονται από διάφορους φορείς, αλλά και από το ΕΚΤ στην Ελλάδα. Ομιλητές του συνεδρίου ήταν διακεκριμένοι πανεπιστημιακοί, ερευνητές και εκδότες από την Ευρώπη και την Αμερική, εκπρόσωποι της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Δημόσιας Διοίκησης.

Το συνέδριο κατέληξε στα ακόλουθα βασικά συμπεράσματα:

- Όλες οι χώρες και οι ερευνητικοί οργανισμοί δραστηριοποιούνται πλέον ενεργά προς την κατεύθυνση της Ανοικτής Πρόσβασης
- Η Ανοικτή Πρόσβαση είναι απαίτηση της διεθνούς ερευνητικής κοινότητας, χρέος απέναντι στον πολίτη, όσον αφορά το δημόσιο χρήμα, και προϋπόθεση πλέον για τη χρηματοδότηση της έρευνας
- Η χρηματοδότηση της ανοικτής πρόσβασης απαιτεί την αναδιάρθρωση του τρόπου χρηματοδότησης της έρευνας, ώστε το κόστος δημοσίευσης με ανοικτή πρόσβαση να συμπεριλαμβάνεται στο κόστος έρευνας.
- Απαιτούνται περαιτέρω δράσεις στα θέματα πνευματικών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα όσον αφορά ήδη δημοσιευμένες επιστημονικές δημοσιεύσεις που πρόκειται να διατίθενται ηλεκτρονικά με ελεύθερη πρόσβαση
- Παρά τη σημαντική πρόοδο τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα, υπάρχει ανάγκη σύμπραξης και συνεργασίας όλων των εμπλεκόμενων φορέων.

Το Συνέδριο περιελάμβανε τις ακόλουθες Θεματικές Ενότητες: Πολιτικές για την Ανοικτή Πρόσβαση, Υποδομές, Πνευματικά Δικαιώματα, Επιχειρησιακά Μοντέλα & Επιτυχημένα Παραδείγματα, Τεχνολογίες Υποστήριξης Συστημάτων και Υποδομών.

Σε χαιρετισμό του ο Διευθυντής του ΕΚΤ Ευάγγελος Μπούμπουκας υπογράμμισε τον ρόλο της ανοικτής πρόσβασης στη διακίνηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων, ως αναπόσπαστο κομμάτι της επιστημονικής εργασίας. Επισημάνει δε χαρακτηριστικά ότι το ΕΚΤ, εδώ και 25 χρόνια, αναπτύσσει και διατηρεί θεσμικά το Αποθετήριο των Εθνικών Διδακτορικών Διατριβών.

Τις πρωτοβουλίες του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης για Αποθετήρια και Επιστημονικά

Περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης παρουσίασε η Δρ Εύη Σαχίνη, Προϊσταμένη του Τμήματος Στρατηγικής & Ανάπτυξης του ΕΚΤ. Υπογράμμισε πως οι εξελίξεις στην επιστημονική επικοινωνία οδηγούνται από την πρόοδο των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών και τις αυξανόμενες ανάγκες της ακαδημαϊκής & ερευνητικής κοινότητας. Οι υποδομές ανοικτής πρόσβασης που αναπτύσσει το ΕΚΤ, με ελεύθερη διάθεση του περιεχομένου στο Διαδίκτυο είναι: το Αποθετήριο Ήλιος του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, το Θεματικό Αποθετήριο Πανδέκτης για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες με σημαντικές ψηφιακές συλλογές ιστορίας και πολιτισμού, καθώς και τα διεθνή Επιστημονικά Περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης: Βυζαντινά Σύμμεικτα, Τεκμήρια και Historical Review.

Το Αποθετήριο Ήλιος (helios-eie.ekt.gr) περιλαμβάνει σημαντικό υλικό των ερευνητικών δραστηριοτήτων του ΕΙΕ, το οποίο έχει ψηφιοποιηθεί και διατίθεται για πρώτη φορά στο Διαδίκτυο. Ερευνητικά αποτελέσματα, δημοσιεύσεις σε διεθνή περιοδικά, εργασίες ερευνητών, πρακτικά συνεδρίων, βιβλία, εκπαιδευτικό υλικό, αρχεία ήχου και εικόνες διατίθενται σε ένα πλήρως οργανωμένο περιβάλλον, σύμφωνα με διεθνή πρότυπα. Σήμερα περιλαμβάνονται 3.820 εγγραφές, εκ των οποίων περισσότερες από 1.000 αφορούν δημοσιεύματα πλήρους κειμένου. Νέο επιστημονικό υλικό προστίθεται συνεχώς, ενώ μετά τη διευθέτηση θεμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας αναμένεται να διατεθεί ελεύθερα μέσω του αποθετηρίου το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιευμάτων σε μορφή πλήρους κειμένου.

Τα ηλεκτρονικά επιστημονικά περιοδικά ανοικτής πρόσβασης αποτελούν μετεξέλιξη των έντυπων εκδόσεων τους, και εντάσσονται στο πλαίσιο του εκδοτικού μηχανισμού που δημιούργησε το ΕΚΤ για επιστημονικές ηλεκτρονικές εκδόσεις.

Στο Συνέδριο παρουσιάστηκε επίσης ο νέος δικτυακός τόπος του ΕΚΤ www.openaccess.gr, μια ενιαία πύλη με όλες τις πληροφορίες για την Ανοικτή Πρόσβαση και τις εθνικές και διεθνείς πολιτικές, χρήσιμες διευθύνσεις σε ψηφιακές βιβλιοθήκες, αποθετήρια και επιστημονικά περιοδικά, καθώς και νέα και εκδηλώσεις στην Ελλάδα και τον κόσμο.

Η ανοικτή πρόσβαση συμβάλει στη διάχυση των ερευνητικών αποτελεσμάτων

Ο κεντρικός ομιλητής του συνεδρίου, ο Jean-Claude Guedon, καθηγητής στο τμήμα Συγκριτικής Λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου του Μόντρεαλ, έκανε μια ιστορική αναδρομή στην ανταλλαγή επιστημονικής γνώσης μεταξύ της ακαδημαϊκής κοινότητας και την εξέλιξη των δημοσιεύσεων, μέσω των citation index και impact factor, ως "ισχυρά εργαλεία" για τη διαμόρφωση της "δημοκρατίας της επιστήμης". Ο κ. Guedon τόνισε ότι η ανοικτή πρόσβαση "επιστρέφει" τη γνώση που παράγεται από την έρευνα, στο ευρύ κοινό και στους ίδιους τους επιστήμονες που παράγουν έργο. Η ανοικτή πρόσβαση δίνει τον έλεγχο της διάχυσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων στην ίδια την ερευνητική κοινότητα. Κάλεσε δε τους ερευνητές να αναλάβουν τη διαχείριση της διάχυσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων με τα νέα εργαλεία που προσφέρει η τεχνολογία της ανοικτής πρόσβασης.

Ο Δρ Γιάννης Λάριος, σύμβουλος του Ειδικού Γραμματέα Ψηφιακού Σχεδιασμού στο Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, επισήμανε πως η ανοικτή πρόσβαση στην επιστήμη είναι ζήτημα: α) Ηθικής, καθώς οι φορολογούμενοι χρηματοδοτούν ουσιαστικά τη δημόσια έρευνα, β) Δημοκρατίας, καθώς ενισχύει την αναγνωρισιμότητα των ερευνητών και την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων από όλους, και γ) Επιχειρηματικότητας, καθώς οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις μπορούν να επωφεληθούν

από καινοτόμα προϊόντα και υπηρεσίες. Κρίσιμα ζητήματα είναι η διαμόρφωση ενός οικονομικά βιώσιμου περιβάλλοντος ανοικτής πρόσβασης στην επιστήμη, η διατήρηση της υψηλής ποιότητας των δημοσιεύσεων και η μείωση του χάσματος μεταξύ των επιστημόνων που έχουν θετική άποψη για την ανοικτή πρόσβαση (91%) και αυτών που τη χρησιμοποιούν ήδη ή σκοπεύουν να τη χρησιμοποιήσουν (30%).

Οι εκπρόσωποι της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: Κυριάκος Μπαξεβανίδης (Γενική Διεύθυνση Κοινωνίας της Πληροφορίας και Μέσων Επικοινωνίας) και Deirdre Furlong (Γενική Διεύθυνση Έρευνας) παρουσίασαν τις πρωτοβουλίες της ΕΕ για την ανοικτή πρόσβαση.

Ο Κ. Μπαξεβανίδης παρουσίασε επιτυχημένες δράσεις της ΕΕ, όπως το ευρωπαϊκό δίκτυο GEANT – το μεγαλύτερο παγκοσμίως υπολογιστικό δίκτυο multi-gigabit (ευρυζωνικότητας υπερυψηλών συχνοτήτων) για την έρευνα και την εκπαίδευση – και το έργο EGEE III που αποσκοπεί στην ενοποίηση όλων των δικτυωμένων υπολογιστών σε μια ενιαία πλατφόρμα και την υποστήριξη των τεχνολογιών Grid για την υιοθέτηση εφαρμογών e-Science στον τομέα της ευρωπαϊκής έρευνας. Στόχος είναι οι ερευνητές να έχουν τη δυνατότητα να διεξάγουν έρευνα υψηλού επιπέδου, και να μπορούν να αποθηκεύουν και να δημοσιεύουν δεδομένα και επιστημονικές εργασίες.

Η D. Furlong αναφέρθηκε στις δράσεις που έχει αναλάβει το τελευταίο διάστημα η ΕΕ για την ανοικτή πρόσβαση: ξεκίνησε το διάλογο για την ανοικτή πρόσβαση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενθαρρύνει τα κράτη μέλη στην ανάπτυξη σχετικών υποδομών, εφαρμόζει την ανοικτή πρόσβαση στα ερευνητικά αποτελέσματα του 7ου Προγράμματος Πλαίσιο για την έρευνα, και χρηματοδοτεί ψηφιακές υποδομές και δράσεις δικτύωσης για την ανοικτή πρόσβαση. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του πιλοτικού προγράμματος για την ανοικτή πρόσβαση στο 7ο ΠΠ, περίπου 20% του προϋπολογισμού της συνολικής χρηματοδότησης θα δοθεί με τη συμφωνία ότι τα αποτελέσματα της έρευνας που θα χρηματοδοτηθούν από τα κονδύλια αυτά θα δημοσιεύονται με διαδικασίες ανοικτής πρόσβασης μετά από μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Ο David Prosser, Διευθυντής της SPARC Europe (Scholarly Publishing & Academic Resources Coalition), παρουσίασε το διεθνές περιβάλλον των υποδομών ανοικτής πρόσβασης και επιτυχημένα παραδείγματα Αποθετηρίων και Επιστημονικών Περιοδικών, υπογραμμίζοντας πως οι δημοσιεύσεις σε περιοδικά ανοικτής πρόσβασης έχουν μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα και διπλάσιες πιθανότητες αναφοράς.

Η Elly Dijk, Επιμελήτρια Επιστημονικών Εκδόσεων της Βασιλικής Ακαδημίας Τεχνών και Επιστημών της Ολλανδίας (KNAW) μίλησε για το NARCIS (National Academic Research and Collaborations Information System) την ολλανδική εθνική πύλη μέσω της οποίας δίνεται πρόσβαση σε πλήρη άρθρα, σε βάσεις ερευνητικών δεδομένων και άλλα θέματα έρευνας που διεξάγεται σε όλα τα ολλανδικά πανεπιστήμια καθώς και σε διάφορα ερευνητικά ινστιτούτα.

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών, Κων/νος Ζιούτας και η Anne-Gentil Beccot, Βιβλιοθηκονόμος του CERN, παρουσίασαν το μοντέλο του SCOAP3 (Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics). Πρόκειται για μια κοινοπραξία ερευνητικών οργανισμών από πολλές χώρες του κόσμου, οι οποίες πληρώνουν κεντρικά για την οργάνωση της διαδικασίας αξιολόγησης για δημοσιεύσεις σε περιοδικά στον τομέα της Φυσικής Σωματιδίων, χωρίς να χρειάζεται να πληρώσουν οι συγγραφείς για τη δημοσίευση (author pays model) ή να χρειάζεται συνδρομή για πρόσβαση στα άρθρα, τα

οποία έτσι διατίθενται ελεύθερα. Η επιτυχία του επιχειρησιακού και οικονομικού αυτού μοντέλου είναι αρκετά πιθανό να επηρεάσει την αναδιανομή πόρων για την Ανοικτή Πρόσβαση στην επιστημονική γνώση και σε άλλους τομείς στο μέλλον.

Ο Διευθυντής του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών, καθ. Ταξιάρχης Κόλιας, παρουσίασε το ηλεκτρονικό περιοδικό Ανοικτής Πρόσβασης "Βυζαντινά Σύμμεικτα" (www.byzsym.org), το οποίο αναπτύχθηκε σε συνεργασία με το ΕΚΤ. Το περιοδικό εκδίδεται πρώτα ηλεκτρονικά και με το πέρασ του κάθε έτους εκδίδεται και έντυπα. Παρότι αρκετά περιοδικά στις ανθρωπιστικές επιστήμες διαθέτουν και ηλεκτρονική μορφή, τα Βυζαντινά Σύμμεικτα βρίσκονται στην πρωτοπορία των ηλεκτρονικών επιστημονικών περιοδικών εκδόσεων καθώς όχι μόνο παρέχουν ανοικτή πρόσβαση, αλλά και μία ολοκληρωμένη διαδικτυακή διαχείριση της εκδοτικής διαδικασίας. Έτσι, συγγραφείς από όλο τον κόσμο μπορούν να καταθέτουν διαδικτυακά τις εργασίες τους και να παρακολουθούν σε ποιο στάδιο αξιολόγησης βρίσκεται η εργασία τους. Επίσης, τα Βυζαντινά Σύμμεικτα δημοσιεύουν άμεσα την κάθε εργασία μόλις τελειώσει η διαδικασία αξιολόγησης και επιμέλειας του κειμένου, πράγμα το οποίο μειώνει το χρόνο αναμονής δημοσίευσης για τους συγγραφείς.

Από την πλευρά της, η Christine Michaut (Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης) παρουσίασε τις πληροφορίες που διακινούνται ελεύθερα από τη δικτυακή πύλη της Υπηρεσίας για τους πολίτες της ΕΕ. Η ηλεκτρονική αυτή πύλη είναι το κεντρικό σημείο δημοσίευσης ευρωπαϊκής νομοθεσίας και λειτουργεί ως αποθετήριο ευρωπαϊκών νομικών κειμένων και οδηγιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, μεταξύ άλλων, καθώς και ως κεντρική πύλη πληροφόρησης για την έρευνα και την ανάπτυξη στην Ευρώπη (CORDIS). Διαθέτει επίσης ηλεκτρονικό βιβλιοπωλείο και την πύλη Ted, όπου δημοσιεύονται υποχρεωτικά οι δημόσιοι ευρωπαϊκοί διαγωνισμοί.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι εισηγήσεις για τα πνευματικά δικαιώματα των συγγραφέων στο νέο περιβάλλον που διαμορφώνεται με την ψηφιακή διάθεση επιστημονικού περιεχομένου ανοικτής πρόσβασης. Παράλληλα με το συνέδριο πραγματοποιήθηκε και η Συνάντηση Εργασίας "Πλατφόρμες, Εργαλεία και Τεχνολογίες Υλοποίησης Υποδομών Ανοικτής Πρόσβασης" με τη συμμετοχή Ελλήνων εμπειρογνομόνων σε θέματα τεχνολογικών υποδομών.

Οι παρουσιάσεις των ομιλητών, καθώς και το βίντεο με τις συνεδρίες και των δύο ημερών, διατίθενται στον δικτυακό τόπο του συνεδρίου www.openaccess.gr/conference2008.